

Galera, Halina

Zamek Królewski okiem botanika

Kronika Zamkowa 1-2/51-52, 189-206

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Halina Galera*

ZAMEK KRÓLEWSKI OKIEM BOTANIKA**

Niniejszy artykuł jest próbą kontynuacji dialogu przyrodników z humanistami na temat funkcjonowania roślin w kulturze duchowej i materialnej. Taka wymiana poglądów - choć niewątpliwie trudna - jest bardzo potrzebna obu stronom. Poniższy tekst jest raczej zapraszającym do dyskusji „listem otwartym” niż publikacją, która miałaby pretendować do miana całościowego opracowania. Wielkie bogactwo motywów roślinnych zdobiących sale Zamku Królewskiego w Warszawie skłoniło mnie do podjęcia problemu identyfikacji roślin występujących w tych dekoracjach. Rozpoznanie i nazwanie organizmu jest bowiem pierwszym etapem badań przyrodniczych, pozwalającym na zaklasyfikowanie analizowanej istoty do określonej kategorii i przypisanie jej określonych cech biologicznych.

W typowych warunkach identyfikacja obiektu przyrodniczego odbywa się na podstawie obserwacji organizmu lub jego fragmentu. Natomiast analiza motywów roślinnych w dziełach sztuki przebiega bardzo specyficznie, ponieważ badacz ma do dyspozycji tylko te cechy rośliny, które uwzględnił twórca dekoracji. Dodatkowym problemem jest fakt, że dużo ornamentów przedstawia rośliny niewystępujące w przyrodzie, a będące wytworem fantazji artysty. Mimo niezaprzeczalnej urody fantazyjnych ornamentów

roślinnych oznaczenie przynależności systematycznej występujących w nich roślin jest niemożliwe i z tego powodu nie są one dobrymi obiektami badań przyrodniczych. Natomiast botanika interesują te elementy zdobnicze, które mogą odzwierciedlać wygląd konkretnych gatunków.

Problem identyfikacji roślin w motywach dekoracyjnych przedstawię na wybranych przykładach pochodzących z sal ekspozycyjnych Zamku Królewskiego. Zestawiając informacje dotyczące biologii i ekologii rozpoznanych gatunków z ich wymiarem symbolicznym, posługiwałam się zarówno publikacjami o charakterze przyrodniczym, jak i opracowaniami dotyczącymi szeroko pojętej symboliki. Starałam się też łączyć poprawność terminologii botanicznej z jej zrozumiałym brzmieniem - mam jednak świadomość, że nie zawsze jest to możliwe.

WAWRZYN SZLACHETNY *LAURUS NOBILIS* L.¹

Laur, choć znany głównie z mitów greckich i rzymskich, pochodzi z Półwyspu Bałkańskiego i Azji Mniejszej. Uprawiany od zamierzchłych czasów, rozprzestrzenił się na całym obszarze śródziemnomorskim². Cała roślina zawiera olejek eteryczny o przyjemnym zapachu, liście i owoce wykorzystuje się w przemyśle farmaceutycznym, kosmetycznym

* Uniwersytet Warszawski, Zakład Botaniki Środowiskowej, Al. Ujazdowskie 4, 00-478 Warszawa; adres e-mail: h.galera@uw.edu.pl.

** Artykuł stanowi uzupełnioną wersję referatu wygłoszonego na sesji Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Botanicznego, która odbyła się w Zamku Królewskim dnia 3 XII 2005 r.

1. Kwitnąca gałązka wawrzynu szlachetnego. Fot. B. Sudnik-Wójcikowska / A branch of the sweet bay (*Laurus nobilis*) in flower. Photo B. Sudnik-Wójcikowska

i spożywczym (zaprawa do likierów). Suszone liście laurowe („listki bobkowe”) używane są jako popularna przyprawa do zup, marynat i sosów³. Jako roślina ozdobna, w klimacie śródziemnomorskim doskonale nadaje się na żywopłoty (dobrze znosi przycinanie)⁴. Jest jednak wrażliwa na chłody, dlatego u nas trzeba ją uprawiać w donicach, przenoszonych na zimę do ogrzewanych pomieszczeń (często w dawnych oranżeriach)⁵.

Jako symbol chwały, wieniec laurowy pojawił się w starożytnej Grecji (m.in. igrzyska pytyjskie w Delfach - symbol oczyszczenia fizycznego i duchowego), ale to Rzymianie upowszechnili zwyczaj wieńczenia laurem cesarzy i zwycięskich wodzów oraz wybitnych osobistości nauki i sztuki (laicki symbol zwycięstwa)⁶. Stąd grecka nazwa *daphne* jest dużo mniej znana od łacińskiej *laurus* i pochodzących od niego *laurea* (wieniec laurowy), *laureatus* (laureat, zwycięzca)⁷.

Wawrzyn szlachetny jest krzewem lub niskim drzewem (dorastającym do 10 m wysokości), ale w motywach dekoracyjnych występuje najczęściej w postaci

pojedynczych gałązek oraz girland lub wieńców złożonych z liści i rozmieszczonych pojedynczo owoców. Charakterystyczną cechą tych zdobień jest niemal stała obecność jagód (praktycznie nigdy nie przedstawiano wawrzynu w fazie kwitnienia) i ich kulisty kształt (w rzeczywistości są najczęściej jajowate - lekko zwężone na szczycie⁸). Liście wawrzynu są zimozielone, sztywne, błyszczące, w zarysie eliptyczne, rozszerzające się w połowie długości i zaostrome na szczycie, długość blaszki większa od jej szerokości do 3 razy (il. 1). Warto podkreślić, że wiele roślin posiada liście w takim kształcie, dlatego w niektórych wypadkach trudno odróżnić motywy lauru od innych gatunków - ważnym wyróżnikiem stają się wówczas laurowe owoce na krótkich szypułkach.

W Zamku Królewskim bardzo realistyczne podobizny wawrzynu szlachetnego można odnaleźć w Sali Rycerskiej na aplikach w kształcie owocujących gałązek (3 oryginalne apliki - nr inw.

2. Aplikacja z Sali Rycerskiej - wawrzyn szlachetny. Rys. Autorka / Applique in the Knights' Hall - sweet bay. Drawing by the author

liśćmi (brzeg blaszki liściowej gładki - bez ząbków i wcięć; il. 1 i 4). Przy dokładnym porównaniu gałązek można jednak zauważyć wyraźne różnice. Blaszki liściowe drzewa oliwnego nie pachną, są jaśniejsze (szary odcień to efekt srebrzystego owłosienia spodniej powierzchni blaszek liściowych oliwki, podczas gdy liście lauru są z obu stron nagie), wyraźnie węższe - lancetowate (blaszka liściowa lekko rozszerzona ku nasadzie, jej długość do 6 razy większa od szerokości), i najczęściej są osadzone na łodydze parami - naprzeciwległe, podczas gdy wawrzyn ma liście ułożone spiralnie. Owoce oliwki są większe, zwisają na dość długich szypułach i zawierają twardą pestkę⁹.

Pomimo znaczących różnic w budowie zewnętrznej oliwki i wawrzynu motywy dekoracyjne powstałe na podstawie tych roślin są niekiedy bardzo zbliżone. Dzieje się tak na skutek koniecznego uproszczenia i stylizacji - w zdobieniach brak tak ważnych cech diagnostycznych, jak owłosienie i barwa, nie zawsze jest widoczny sposób ułożenia liści

3. Zdobienia boazerii w Pokoju Sypialnym Króla Jegomości - wawrzyn szlachetny; owoce przedstawiono tak, jakby skupiono je po kilka w małych owocostanach (z 1 szypułki wyrasta kilka owoców), podczas gdy w rzeczywistości każdy owoc jest osadzony na własnej szypułce (por. il. 2). Rys. autorka / Decoration on the wood panelling in the King's Bedchamber - sweet bay; the fruit are presented as if grouped into several small spikes (several fruit growing on one stalk), whereas in reality each fruit has its own stalk (see. illus. 2). Drawing by the author

ZKW/2047/1,2,3). Perfekcyjnie oddano tu strukturę skórzastych liści z wypukłymi nerwami i lekko pofalowanym brzegiem oraz jagody wyrastające z kątów liści (il. 2). Szczególnie liczne motywy owocujących pędów lauru występują w sypialni Króla Jegomości (il. 3), Sali Rady i Pokoju Marmurowym (górne partie ścian i sufit, tu także ramy obrazów, zdobione stylizowanymi liśćmi lauru).

OLIWKA EUROPEJSKA *OLEA EUROPAEA* L.

Wawrzyn szlachetny wykazuje pewne podobieństwo do oliwki europejskiej: oba gatunki charakteryzują się jajowatymi owocami wyrastającymi w kątach liści i zaostrozonymi na szczycie całobrzegimi

4. Owocujące gałązki oliwki europejskiej. Fot. H. Galera / A branch of the olive-tree (*Olea europaea*) in fruit. Photo H. Galera

5. Prawy skraj zwieńczenia tronu z Sali Audiencjonalnej Nowej - pęd laurowy; widoczne kuliste owoce i pofalowany brzeg liści. Rys. Autorka / Right edge of the finial of the throne in the New Audience Chamber - Laurel shoot - the spherical fruit and the wavy margins of the leaves are visible. Drawing by the author

na łodydze, trudno także porównywać wielkość owoców. Dobrym przykładem będzie tu zwieńczenie fotela tronowego z wyposażenia Sali Audiencjonalnej Nowej Zamku Królewskiego (nr inw. ZKW/2498). U stóp alegorycznej postaci Sprawiedliwości widać pęd lauru, a po przeciwnej stronie gałązkę oliwną⁹ - trzeba przyznać, że motywy różnią się w niewielkim stopniu (por. il. 5 i 6). Natomiast w panopliach zdobiących drzwi oddzielające Salę Wielką Asamblową od Sali Koncertowej artysta wyraźnie uwypuklił cechy różniące te rośliny, co daje możliwość zdecydowanego ich odróżnienia.

Uprawę oliwki rozpoczęto prawdopodobnie na obszarze Palestyny (co najmniej 3 tys. lat p.n.e.), obecnie drzewo to jest uprawiane głównie w krajach śródziemnomorskich¹¹. Znakomitą większość owoców wykorzystuje się do tłoczenia oliwy, a tylko 6% globalnej produkcji przeznacza do wyrobu oliwek kiszonych, spożywanych jako dodatek do potraw¹².

Jako atrybut Ateny, Zeusa, Apollina, Fauna, Demeter i Persefony oraz Jowisza i Minerwy, drzewo oliwne ma bardzo wiele znaczeń symbolicznych, np. pokój, chwała, płodność, błogosławieństwo, czystość, skromność, mądrość, sprawiedliwość, honor¹³. Wieńcami uplecionymi

6. Lewy skraj zwieńczenia tronu z Sali Audiencjonalnej Nowej - pęd oliwny; widoczne wydłużone owoce i płaski brzeg liści. Rys. Autorka / Left edge of the finial of the throne in the New Audience Chamber - olive-tree shoot - the elongated fruit and the flat margins of the leaves are visible. Drawing by the author

z dzikiej oliwki (oleastru, według niektórych autorów - dzikiego przodka oliwki europejskiej¹⁴) dekorowano skronie zwycięzców igrzysk olimpijskich¹⁵. Do tego zwyczaju nawiązali organizatorzy 28. Letniej Olimpiady w Atenach w 2004 r., podczas której zdobywcy medali otrzymywali wieńce z gałązek *Olea*. Jednak uwито je z oliwki uprawnej, zamiast tradycyjnego oleastru. Dzika oliwka ma dużo drobniejsze liście, a na zdjęciach z olimpiady widać wyraźnie długie liście, typowe dla form uprawnych¹⁶.

PALMY - RODZINA *PALMAE* (= AREKOWATE *ARECACEAE*)

Symboliczne znaczenie liścia palmowego w kulturze europejskiej jest związane głównie z tekstami biblijnymi¹⁷, ze względu na zawarty w Ewangelii św. Jana sugestywny opis tryumfalnego wjazdu Chrystusa do Jerozolimy (J 12, 13). Warto podkreślić, że w nowoczesnym tłumaczeniu Biblii Tysiąclecia i w wielu opracowaniach dotyczących symboliki roślin liście palmy są niewłaściwie nazywane „gałązkami palmowymi”¹⁸. W rzeczywistości palmy nie tworzą gałęzi - na szczycie nierozgałęzionego kolumnowego pnia wyrasta pióropusz dużych liści¹⁹.

7. Pierzasty liść palmy daktylowej. Rys. Autorka / The pinnate leaves of the date palm (*Phoenix dactylifera*). Drawing by the author

8. Zdobienia nad drzwiami Pokoju Marmurowego - dwa skrzyżowane ze sobą liście palmowe. Rys. Autorka / Decoration above the doors of the Marble Room - two crossed date palm leaves. Drawing by the author

Natomiast to, co błędnie określa się jako „gałązkę palmową”, jest w rzeczywistości wielkim liściem zbudowanym z elastycznej osi, na której z obu stron osadzone są odcinki blaszki liściowej²⁰ (il. 7). Taka budowa liścia jest typowa dla bardzo wielu gatunków palm, a skojarzenie go z daktyłowcem właściwym (*Phoenix dactylifera* L.) wynika z faktu, że jest to najlepiej znana Europejczykom palma z pierzastymi liśćmi²².

Liście wielu gatunków palm mają bardzo zbliżony kształt, więc można tylko przypuszczać, że pierwowzorem dla stylizowanych pierzastych liści palmowych

występujących w motywach zdobniczych był daktylowiec właściwy. To samo zastrzeżenie dotyczy dekoracji sal w Zamku Królewskim. Zdobienia te zawierają podobizny zarówno liści młodocianych (np. rzeźby przedstawiające personifikację Pokoju, znajdujące się w Sali Wielkiej Asamblowej i Pokoju Marmurowym), jak i w pełni wykształconych (np. liście w rękach alegorycznych postaci na ścianach Gabinetu Monarchów Europejskich czy korony z mocno stylizowanymi liśćmi palmowymi nad drzwiami Pokoju Marmurowego; il. 8). Należy również zaznaczyć, że stopień stylizacji takich

motywów może być bardzo duży - za przykład niechaj posłużą zwieńczenia ram do obrazów z kolekcji Stanisława Augusta (ekspozycja w Garderobie i Gabinetie Króla Jegomości do pisania), w których liście palmowe przypominają bardziej wiązki taśmowatych tworów niż pierzaste liście.

Palma daktylowa jest jednym z pierwszych drzew udomowionych przez człowieka, uprawianym od neolitu. Dziś daktylowce nie występują w stanie dzikim, a pochodzenie gatunku nie jest znane²³. Uprawy obejmują głównie suche rejony Afryki i południowo-zachodniej Azji. Z miąższu daktyli odmian mączystych wyrabia się ciasto, natomiast owoce deserowe są jadane, na surowo - świeże lub po ususzeniu. Słodkie suszone daktyle (zawartość cukru to 50-75%) stanowią ważny towar eksportowy krajów leżących na tym obszarze²⁴. Z daktyli otrzymuje się także syrop, zwany miodem daktylowym. Nazwa ta jest w tym wypadku zna-

mienna - w Biblii słowo „miód" oznacza słodycz syropu z daktyli (Pwt 8, 7-8)²⁵.

Typowy dla antycznej sztuki greckiej motyw palmety również pochodzi od palmy i charakteryzuje się wyraźną symetrią (z pionowo przebiegającą osią symetrii). To stylizowany liść palmowy, w którym oś jest bardzo krótka, a odcinki blaszki zrosnięte ze sobą u podstawy i rozpościerają się na zewnątrz na kształt wachlarza²⁶ (liść wachlarzowaty; il. 9). Ten powtarzający się w rytmicznym szeregu element tworzy ciągle ornamenty w złożonych stiukach w Gabinetie Konferencyjnym (na przemian z liśćmi akantu). Ze względu na pionową symetrię, w niektórych fryzjach motyw palmety bywa podobny do liści akantu. Motywy te można rozróżnić na podstawie kształtu i rozmieszczenia wcięć w akantowych liściach²⁷.

Jedyną europejską palmą o wachlarzowatych liściach jest karlatka niska *Chamaerops humilis* L.²⁸ - naturalny zasięg tego gatunku obejmuje zachodnie kraje śródziemnomorskie (w tym południowe wybrzeża kontynentalnej Europy²⁹). Ta niska palma (pokrój krzewiasty, pień do 3-5 m wysokości³⁰) była uprawiana jako roślina ozdobna już przez starożytnych Egipcjan, znali ją także w antycznej Grecji³¹. Inne zastosowania karlatki wynikają ze sprężystości jej liści - z młodych liści wyplata się koszyki, a ze starszych pozyskuje włókna do wyrobu mat i grubych worków, również do wyściółki mebli i materaców³².

AKANT - RODZAJ *ACANTHUS*

Opis wydarzenia, dzięki któremu Grek Kallimachos (V-IV w. p.n.e.) wpadł na pomysł ozdobienia budowanych przez siebie kolumn liśćmi akantu, został spisany przez rzymskiego architekta Witruwiusza³³: „Powiadają, że kapitel koryncki wynaleziono w następujący sposób. Dziewczę korynckie w odpowiednim do zamążpójścia wieku zachorowało i zmarło. Po pogrzebie piastunka jej wzięła wszystkie zabawki, które zmarłej

(*Chamaerops humilis*). Drawing by the author

były drogie za życia, włożyła do koszyka, zaniósła na grób i położyła na nim, nakrywszy dachówką, by dłużej mogły się zachować. Koszyk ten stał przypadkowo nad korzeniem akantu. Z nadejściem wiosny korzeń przygnieciony w środku ciężarem koszyka zaczął wypuszczać pędy i liście. Pędy te rosnąc po bokach koszyka, odpychane przez ciężar dachówki od jej krawędzi, musiały się wygiąć na zewnątrz na kształt wolut. W owym czasie Kallimach [...], przechodząc przypadkiem koło grobowca zauważył koszyczek i delikatne liście dookoła; oczarowany rodzajem i nowością kształtu, według tego wzoru zbudował w Koryncie kolumny [...]. Pojawiająca się w polskim tłumaczeniu tego tekstu nazwa „akant” odpowiada powszechnemu mniemaniu, że pierwowzorem zdobień na głowicach (kapitelach) kolumn korynckich była roślina z rodzaju *Acanthus*. W rzeczywistości ogólną nazwą *akanthos* Grecy określali prawdopodobnie wszystkie kolczaste rośliny³⁴. Z relacji Witruwiusza nie wynika, by Kallimach zainteresował się kwiatami obserwowanej przez siebie rośliny, i może z tego powodu efektowne kłosowate kwiatostany akantu nie są powszechnie znane.

Przyrodnicy w całej tej sprawie zauważają jeszcze jeden problem: nazwa rodzajowa jest dla nas niewystarczająca. Botanikom zależy na wyjaśnieniu, który dokładnie gatunek mógł posłużyć za pierwowzór ornamentów porządku korynckiego. Spośród 50 gatunków należących do rodzaju *Acanthus* najbardziej prawdopodobne wydają się dwa: akant miękki *A. mollis* L. i akant kłujący *A. spinosus* L.³⁵. Niektórzy autorzy proponują także akant długolistny³⁶ (prawdopodobnie chodzi o *A. longifolius* Host non Poir. - gatunek rodzimy m.in. dla terenu Grecji³⁷). Są to rośliny zielne, tworzące rozety dużych, wcinanych liści (il. 10). Występujący naturalnie na całym niemal obszarze śródziemnomorskim akant kłujący ma liście głęboko powcinane, brzegiem ostro kolczasto ząbkowane³⁸. Natomiast liście *A. longifolius* i *A. mollis*

10. Kwitnący akant miękki Fot. B. Sudnik-Wójcikowska / Bear's breech (*Acanthus mollis*) in flower. Photo B. Sudnik-Wójcikowska

nie mają kolców na brzegu blaszki (liście akantu długolistnego są w zarysie smuklejsze od akantu miękkiego³⁹).

Liście znajdujące się na kapitelach w Sali Gwardii Konnej Koronnej (il. 11), Kaplicy Małej i w Sali Wielkiej Asamblower Zamku Królewskiego także różnią się kształtem. Jednak ustalenie przynależności gatunkowej liści na głowicach kolumn i pilastrów jest praktycznie niemożliwe. To wynik daleko posuniętej stylizacji, na skutek której głębokość i kształt zatok blaszki liściowej są trudne do określenia.

Regularnie powcinane blaszki liściowe są przestrzenne i układają się miętko, stanowiąc bardzo wdzięczny motyw zdobniczy, wykorzystywany w architekturze, ornamentyce i grafice, również w heraldyce⁴⁰. Akant, jako ulubiony motyw ornamentowy klasycznej sztuki hellenistycznej, był bardzo często wykorzystywany w klasycyzmie. Można przyjąć, że akant stał się pierwowzorem większości zatokowo wcinanych liści tworzących klasycystyczne dekoracje w Zamku Królewskim. Do stylizowanych motywów

11. Zdobienia z Sali Gwardii Konnej Koronnej - na głowicy pilastru widoczne dwa rzędy stylizowanych liści akantu. Rys. Autorka / Decoration from the Hall of the Crown Horse Guards - on the capital of the pilaster two rows of stylized leaves of the bear's breech are visible

akantu można zaliczyć ulistnione, spiralnie skręcone na szczycie wici w sztukiach Sali Audiencyjnej Nowej, Sali Rycerskiej i na Schodach Wielkich oraz na malowanych dekoracjach ściennych Gabinetu Monarchów Europejskich. Ciągłe ornamenty z symetrycznie uformowanych liści akantu występują np. w Pokoju Sypialnym Króla Jegomości, Sali Audiencyjnej Nowej, Sali Rycerskiej oraz we wspomnianym już fryzie w Gabinecie Konferencyjnym⁴¹. W wypadku stojącej w Przedpokoju Sali Wielkiej alabastrowej wazy z pochodem bogów greckich (nr inw. ZKW/564/Dep.) pomiędzy bardzo realistycznymi przedstawieniami liści akantu rozmieszczone są kwiaty będące wytworem fantazji rzeźbiarza.

WINOROŚL WŁAŚCIWA *VITIS VINIFERA* L.

Podobizny winorośli są łatwo rozpoznawalne dzięki charakterystycznym owocostanom, zbudowanym z kulistych lub lekko wydłużonych owoców⁴²; dodatkowo pojawiają się liście⁴³. Przykładami

mogą być zdobienia zegara kominkowego z Sali Canaletta (nr inw. ZKW-dep. FC/138) i gerydony świeczników stojących w Sali Wielkiej Asamblowej Zamku Królewskiego (nr inw. R-ZKW-152/1ab, 2ab, 3ab, 4ab; il. 12). Niekiedy w motywach winorośli przedstawiano także wąsy czepne - tak jak na flamandzkim kurdybanie z 2. połowy XVIII w. (nr inw. ZKW 1511/1,2). Przedstawiono w nim owocującą winorośl z liśćmi i węsami czepnymi, połączoną z pędami innych roślin (stylizowanymi gałązkami gruszy i granatu oraz z łodygami tulipanów, piwonii i innych fantazyjnych roślin⁴⁴). Winorośl jest lianą (pnączem o zdrewniałych łodygach) - jej powyginane pędy stanowią wdzięczny motyw zdobniczy. Jednak kwiaty winorośli nie mają efektownego wyglądu, są drobne i żółtawozielone, ale pięknie pachną⁴⁵. Nic więc dziwnego, że przy tworzeniu projektów do dekoracji artyści ich nie uwzględniali.

O symbolicznie winorośli można napisać osobne obszernie opracowanie. Przykładowo w Biblii wspomina się o tej roślinie 23 razy, o winogronach 26, o winobranii

12. Zdobienia na podstawie świecznika z Sali Wielkiej Asamblowej - owoce i pięcioklapowe liście winorośli właściwej. Rys. Autorka / Decoration on the base of the candelabra in the Great Antechamber - fruit and five lobed leaves of the grape vine (*Vitis vinifera*). Drawing by the author

- 1, o winnicy - 137, zaś o winie - aż 229⁴⁶. Jako ważna roślina użytkowa, znana ludzkości co najmniej od czasów neolitu⁴⁷, winorośl właściwa ma ogromną liczbę odmian uprawnych⁴⁸ i różnorodne zastosowanie. Sok wyciśnięty z owoców służy do produkcji wina i koniaku, sorbetu, octu winnego i kwasu winowego. Jagody odmian deserowych spożywa się na surowo, szczególnie słodkie owoce suszy się i sprzedaje pod nazwą rodzynek lub sułtanek. Z nasion produkuje się wysokiej jakości olej jadalny, a liście są wykorzystywane do przyrządzania potraw, m.in. w kuchni tureckiej i greckiej⁴⁹.

GRANAT WŁAŚCIWY *PUNICA GRANATUM* L.

Pierwsze uprawy granatów datuje się na epokę brązu. Obecnie drzewa te są uprawiane niemal we wszystkich krajach klimatu gorącego, a naturalnie występują na obszarze od północnej Syrii po Azję Środkową⁵⁰. Owoce granatu zawierają liczne nasiona z czerwoną soczystą okrywą⁵¹, dostarczającą orzeźwiającego kwaskowatego soku. Przyrządza się z niego napój granadinę oraz galaretki, lemoniady, sorbety i wino. Z kwiatów, łupiny owocu i kory korzeni wykorzystuje się garbniki, a łupina owocowa służy też do farbowania dywanów wschodnich⁵².

Na symbolikę rośliny decydujący wpływ miała charakterystyczna budowa owocu. Obfitość nasion spowodowała, że granat stał się odwiecznym symbolem płodności, a także krwi, zasady żeńskiej oraz jedności w wielości. W dziełach sztuki materialnej podkreślana jest jeszcze jedna specyficzna cecha tego owocu, który pęka, gdy jest dojrzały, ukazując wewnątrz wypełnione ściśle upakowanymi nasionami. Nazwa pocisku „granat” również pochodzi od owoców granatowca⁵³ (niektórzy autorzy uznają, że wynika to z podobieństwa wyglądu XVI-wiecznych pocisków do owoców tej rośliny⁵⁴).

W większości wypadków granaty przedstawia się jako owoce otwarte, zwieńczone wydłużonym kielichem, podobnym w kształcie

13. Świeczniki z Sali Wielkiej Asambłowej - tulejka na świecę w kształcie pękniętego owocu granatu, na szczycie wyraźny kielich, obejmujący nasadę świecy. Fot. B. Sudnik-Wójcikowska / Candelabra in the Great Antechamber - The cone for the candles in the shape of a cracked pomegranate fruit (*Punica granatum*) with a distinct calyx, encompassing the base for the candles. Photo B. Sudnik-Wójcikowska

do królewskiej korony. Zapewne ze względu na podobieństwo wyglądu zewnętrznego (zbliżona wielkość, czerwona barwa, kulisty kształt i wyraźny kielich na szczycie) granat bywa nazywany „jabłkiem” (m.in. nazwy *malum punicum*, *malum granatum*)⁵⁵.

Owoc granatowca, jako pierwowzór jednego z królewskich insygniów (jabłko królewskie⁵⁶), ma swoje specjalne miejsce w komnatach Zamku Królewskiego w Warszawie. Jego podobiznę można spotkać m.in. na wspomnianych już świecznikach stojących w Sali Wielkiej (tzw. kandelabry-kadzielnice, nr inw. ZKW/2035/1,2,3,4). Zwieńczenia ramion świecznika mają kształt pękniętych owoców granatu, dużym kielichem obejmujących nasady świec (il. 13). Z powodu ustawienia owoców, sterczących pionowo ku górze, wydłużonego i szeroko rozchylonego kielicha oraz trudności w zorientowaniu się co do wielkości owocu granaty na świeczniku można pomylić z makówkami. Jednak sposób otwierania się owocu nie pozostawia wątpliwości co do identyfikacji rośliny - to dojrzały, pęknięty granat (por. il. 14 i 15).

14. Dojrzały, pęknięty owoc granatu - szczelina o nieregularnym kształcie. Rys. Autorka / Ripe, cracked pomegranate fruit - irregularly shaped crack. Drawing by the author

15. Dojrzała, otwarta makówka - nasiona wysypują się przez regularnie rozmieszczone dziurki u szczytu owocu. Rys. Autorka / Ripe open poppy capsules (*Papaver*) - the seeds spill out through regularly spaced pores at the top of the fruit. Drawing by the author

Natomiast na flamandzkim kurdybanie z 2. połowy XVIII w.⁵⁷ owoce granatu otwierają się bardzo regularną długą szczeliną, a liście mają sercowatą nasadę.

W rzeczywistości okrywa owocu granatowca pęka nieregularnie. Kształt liści bywa zmienny, ale podstawa blaszek liściowych powinna być raczej klinowata⁵⁸.

SOSNA PINIA *PINUS PINEA* L.

Do klasycznych wzorów nawiązuje motyw szyszki piniowej, którego dość częsta obecność w salach zamkowych wynika zapewne ze znaczenia symbolicznego tej rośliny. Jako atrybut Dionizosa (szyszka pinii wieńczy tyrs⁵⁹), pinią stanowi symbol bóstw męskich, płodności i witalności. Pożywne nasiona pinii były wykorzystywane w celach leczniczych - m.in. jako afrodyzjak. Surowe, prażone lub solone piniole („orzyszki” piniowe) są do dziś chętnie jądane jako smaczna przekąska⁶⁰.

Pinią pochodzi z rejonu śródziemnomorskiego i na tym obszarze jest powszechnie uprawiana jako drzewo „owocowe” i ozdobne (uprawy istnieją co najmniej od czasów starożytnych⁶¹). Jest niezwykle pięknym drzewem iglastym o szerokiej, gęstej, parasolowatej koronie i długich igłach dorastających do 20 cm długości. W dużej, zbudowanej z grubych łusek szyszce (do 15 cm długości i 10 cm średnicy; il. 16) znajduje się nawet do 100 nasion⁶².

Pomimo dekoracyjności całego drzewa, w zdobnictwie motyw pinii przedstawia się niemal wyłącznie jako szyszka z zaciśniętymi łuskami. Taki jajowaty w zarysie element z regularnie rozmieszczonymi wypukłościami zdobi podstawę świeczników w Sali Wielkiej Asamblowej, a także wieńczy urnę z garnituru kominkowego w Pokoju Audiencyjnym Starym (nr inw. ZKW/1236, il. 17).

KARCZOCH - RODZAJ *CYNARA*

Jajowaty zarys mają także karczochy i z tego powodu ten motyw można pomylić ze stylizowaną szyszką piniową. Po bliższym przyjrzeniu się karczochowi wieńczącemu rotacyjny zegar Gugenumusa (obiekt prezentowany w Pokoju

16. Szyszki pinii: młoda (z zaciśniętymi łuskami) i dojrzała (otwarta). Fot. B. Sudnik-Wójcikowska / Italian stone pine cones (*Pinus pinea*): young (with tightly-packed scales) and ripe (open). Photo B. Sudnik-Wójcikowska

Audiencjonalnym Starym, nr inw. ZKW/2032; il. 18) można zauważyć, że łuski okrywające ten element wyglądają inaczej: są płaskie, dość szerokie i zaokrąglone na szczycie, podczas gdy szyszki pinii mają łuski na szczycie sześciokątne i wypukłe (por. il. 16). Dodatkowym wyróżnikiem są wcinane liście, obejmujące podstawę kwiatostanu karczocha. Natomiast szyszki nie powinny być otoczone wcinanymi liśćmi - pinią to drzewo iglaste o długich, wąskich szpilkach.

Wśród przedstawicieli rodzaju *Cynara* najbardziej znany jest karczoch zwyczajny *C. scolymus* L. - roślina użytkowa o jadalnych, dużych, głowiastych koszyczkach (koszyczek to typ kwiatostanu - na rozszerzonej łodydze osadzone są liczne fioletowe kwiaty, otoczone z zewnątrz zieloną okrywą koszyczka, składającą się z dachówkowato ustawionych zielonych listków). Spożywa się rozrośniętą łodygę tworzącą dno młodego koszyczka oraz wyrastające z niej zmięśniałe nasady listków, tworzących okrywę kwiatostanu. Kształt tych listków jest bardzo podobny do karczocha na zegarze rotacyjnym Gugenmusa (por. il. 18 i 19).

Podobny motyw można zobaczyć pod blatami czterech konsolowych stołów przyściennych, pochodzących z pierwotnego wyposażenia Zamku w XVIII w. i stojących we wspomnianym już Pokoju Audiencjonalnym Starym (ZKW/891,

17. Zwieńczenie wazy z garnituru kominkowego z Pokoju Audiencjonalnego Starego - szyszka piniowa. Rys. Autorka / Finial of the urn housing the fire irons in the Old Audience Chamber - Italian stone pine cone. Drawing by the author

18. Zwieńczenie zegara Gugenmusa - karczoch zwyczajny; pod kwiatostanem przedstawiono wcinane liście. Rys. Autorka / Finial of the Gugenmus clock - globe artichoke (*Cynara scolymus*); the lobed leaves are depicted under the inflorescence. Drawing by the author

ZKW/892, ZKW/1242, ZKW/3357). W tym wypadku zakończenia listków są trójkątne (il. 20) i przypominają nieco wygląd innego gatunku - karczocha

hiszpańskiego (czyli kardów, *C. cardunculus* L.). Roślina ta ma mniejsze koszyczki kwiatowe z kolczastą okrywą, której listki są wyraźnie zaostrome na szczycie. Wątpliwości co do identyfikacji wynikają tu z ułożenia listków na kwiatostanie - u kardów szczyty listków są wyraźnie odstające (il. 21). Należy podkreślić, że również u karczocha zwyczajnego występują niekiedy trójkątne zakończenia listków okrywy koszyczka. Na tej podstawie można przypuszczać, że il. 20 przedstawia kwiatostan karczocha zwyczajnego *C. scolymus*.

Karczoch zwyczajny jest podobny do hiszpańskiego nie tylko pod względem wyglądu, ale także łączą je bliskie pokrewieństwo oraz zbliżone zastosowanie, wymagania i historia uprawy. Stopień powinowactwa jest duży - karczoch zwyczajny pochodzi prawdopodobnie od karda⁶³. Podobieństwo wynika też z faktu, że oba są warzywami i u obu jadalne są sztucznie etiolowane⁶⁴ nadziemne

20. Stolik z Pokoju Audiencjonalnego Starego - roślina z rodzaju *Cynara*; nasadę kwiatostanu obejmują wcinane liście. Fot. B. Sudnik-Wójcikowska / Table from the Old Audience Chamber - plant of the *Cynara* type; the base of the inflorescence encompasses lobed leaves. Photo B. Sudnik-Wójcikowska

części roślin (u karczocha hiszpańskiego je się ogonki i główne nerwy liści, a u zwyczajnego - całe młode pędy). U *C. scolymus* można spożywać też opisywane wcześniej koszyczki kwiatowe, a u *C. cardunculus* - korzenie⁶⁵. Niektórzy autorzy przypuszczają, że w czasach antycznych jadano również koszyczki karda⁶⁶. Ze względu na duże wymagania cieplne oba karczochy uprawiane są głównie w rejonie śródziemnomorskim; znane były już w czasach starożytnych. W Polsce jednak są obecnie nadal mało rozpowszechnione.

PODSUMOWANIE

Stopień stylizacji roślin w motywach zdobniczych bywa bardzo różnorodny: od bardzo realistycznych „portretów”, precyzyjnie oddających rzeczywistość budowę

obiektów przyrodniczych, aż po bardzo daleko posunięte przekształcenie formy, wynikające z funkcji dekoracyjnej. W niektórych wypadkach trudno wyznaczyć granicę pomiędzy swobodnie przekształconym wizerunkiem konkretnego gatunku a podobizną rośliny fantastycznej (będącej wytworem fantazji artysty). Niezależnie od stylizacji identyfikację roślin mogą utrudniać także: fragmentaryczność przedstawień (dekoracje zawierają najczęściej tylko niektóre organy, np. liść, owoc lub szyszkę), brak naturalnych barw (np. w wypadku motywów złożonych) oraz uproszczenia w budowie i zachwianie proporcji poszczególnych organów roślinnych. Z powyższych powodów jednoznaczne rozpoznanie roślin przedstawionych w ornamentach jest możliwe tylko w niektórych wypadkach. Należy także podkreślić, że w procesie identyfikacji niezbędne jest wykorzystanie argumentów pochodzących ze sfery kulturowej.

Typowe dla klasycyzmu nawiązanie do wzorców antycznych dotyczy również doboru dekoracyjnych motywów roślinnych. Opisywane w artykule rośliny pochodzą z obszaru śródziemnomorskiego⁶⁷ i są uprawiane od tysiącleci. Ze względu na duże wymagania dotyczące temperatury i długości sezonu wegetacyjnego, w klimacie Polski można uprawiać je tylko pod osłonami - w doniczkach i szklarniach (jedynie akanty⁶⁸ i szczególnie odporne odmiany winorośli mogą zimować w klimacie umiarkowanym). Bezpośredni kontakt z większością tych roślin mamy podczas dalekich podróży lub spożywając wytworzone z nich artykuły spożywcze. Formy, w jakich spotykamy je w życiu codziennym, to „listek bobkowy”, oliwa i konserwowane oliwki, daktyle, „orzeczki” piniowe, sok z granatów oraz karczochy i kardy. Można zatem przyjąć, że Polacy słabo znaliby wygląd tych gatunków, gdyby nie... dzieła sztuki ozdobione ich podobiznami.

PODZIĘKOWANIA

Autorka serdecznie dziękuje Pracownikom Zamku Królewskiego w Warszawie za pomoc przy opracowywaniu niniejszego artykułu. Wiele zawdzięczam Pani Marii Zawartko-Laskowskiej z Pracowni Działań Muzealnych, która z wielkim zapałem, zaangażowaniem i wyrozumiałością opiekowała się mną podczas wielokrotnie wznawianych peregrynacji po zamkowych apartamentach.

Pragnę złożyć hołd wszystkim Osobom, których działalność przyczyniła się do restytucji Zamku. Dzięki Nim odnowione z niezwykłym pietyzmem wnętrza odzyskały swój dawny blask i autentyczny wygląd. Przyglądając się motywom zdobniczym okiem botanika, miałam możliwość podziwiania i docenienia ogromu Ich pracy.

21. Młody kwiatostan karczocha hiszpańskiego. Rys. Autorka / Young inflorescence of the cardoon (*Cynara cardunculus*). Drawing by the author

PRZYPISY

¹ Naukowe nazwy gatunków roślin składają się z następujących części: nazwa rodzajowa *Laurus*, nazwa gatunkowa *nobilis* (oba człony są zapisywane w języku łacińskim, choć mogą pochodzić z innych języków) oraz skrót nazwiska autora danej nazwy (skrót L. oznacza, że był nim Karol Linneusz - twórca dwuczłonowego nazewnictwa biologicznego).

² S. M. Walters, J. C. M. Alexander, A. Brady, C. D. Brickell, J. Cullen, P. S. Green, V. H. Heywood, V. A. Matthews, N. K. B. Robson, P. F. Yeo, S. G. Knees (red.), *The European Garden Flora*, t. 3, Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1989, s. 323.

³ Z. Podbielkowski, *Rośliny użytkowe*, Warszawa 1992, s. 288; Z. Podbielkowski, B. Sudnik-Wójcikowska, *Słownik roślin użytkowych*, Warszawa 2003, s. 498-499.

⁴ *Encyklopedia biologiczna*, red. Z. Otalega, t. 11, Kraków 2000, s. 248, hasło: *wawrzyn*.

⁵ Wawrzyn marznie przy temperaturze -10°C (zob.: M. Nowiński, *Dzieje roślin i upraw ogrodniczych*, Warszawa 1977, s. 295; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 539; *Gustav Hegi Illustrierte Flora von Mitteleuropa*, red. W. Schultze-Motel, t. 4, cz. 1, Berlin, Hamburg 1986, s. 15; H.-D. Krausch, „Kaiserkrone und Pionien rot...“ *Entdeckung und Einführung unserer Gartenblumen*, München, Hamburg 2003, s. 254.

⁶ Zob. m.in. D. B. Thompson, R. E. Griswold, *Garden, of ancient Athens*, Princeton, New Jersey 1982, s. 28; *Gustav Hegi Illustrierte Flora...*, t. 4, cz. 1, s. 14; P. Kowalski, *Leksykon znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa, Wrocław 1998, s. 578-579. Laurowe wieńce dla zwycięzców, zob. np.: M. Österreicher-Mollwo, *Leksykon symboli*, Warszawa 1992, s. 170; J. Goody, *The culture of flowers*, Cambridge 1994, s. 140 i 167-169.

⁷ Nowiński, *op.cit.*, s. 293-295; W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1987, s. 582.

⁸ *Gustav Hegi Illustrierte Flora*, t. 4, cz. 1, s. 13; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 499.

⁹ T. H. Everett, *The New York Botanical Garden illustrated encyclopedia of horticulture*, t. 7, New York, London 1981, s. 2377; J. Cullen, J. C. M. Alexander, C. D. Brickell, J. R. Edmondson, P. S. Green, V. H. Heywood, P. -M. Jorgensen, S. L. Jury, S. G. Knees, H. S. V. A. Matthews, Maxwell, D. M. Miller, N. K. B. Robson, S. M. Walters, P. F. Yeo (red.), *The European Garden Flora*, t. 5, Cambridge 1997, s. 576; *Mansfeld's encyclopedia of agriculture and horticultural crops*, red. P. Hanelt, t. 3, Berlin, Heidelberg, New York 2001, s. 1718.

¹⁰ Warto podkreślić, że w porównaniu z projektem Jana Christiana Kamsetzera zwieńczenie fotela z Sali Tronowej różni się nie tylko atrybutami trzymanymi przez postać Pokoju, ale również

gałązkami zamykającymi boki kompozycji. Na projekcie są to dąb (u stóp Sprawiedliwości) i prawdopodobnie wawrzyn (przy postaci Pokoju), zob.: B. Grątkowska-Ratnyńska, *Stanisławowski wizerunek polskiego tronu*, „Kronika Zamkowa” 2004, nr 1-2, s. 58 i il. 11.

¹¹ *Mansfeld's encyclopedia...*, t. 3, *loc.cit.*

¹² J. Pieniążek, S. A. Pieniążek, *Owoce krain dalekich*, Warszawa 1981, s. 108-110; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 126-127; *Wielka Encyklopedia Przyrody, Rośliny kwiatowe*, t. 2, Warszawa 1998, s. 159.

¹³ Por. np. Kopaliński, *op.cit.*, s. 789; W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 279-282; J. E. Cirlot, *Słownik symboli*, Kraków 2000.

¹⁴ G. Hegi, *Illustrierte Flora von Mitteleuropa*, t. 5, cz. 3, München 1966, s. 1936 i 1938; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 125. Są także autorzy, którzy wskazują na mieszańcowe pochodzenie *Olea europaea*, zob.: Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 324; *Mansfeld's encyclopedia...*, t. 3, s. 1718.

¹⁵ Hegi, *op.cit.*, s. 1938; Kopaliński, *Słownik mitów...*, *loc.cit.*; Kopaliński, *Słownik symboli...*, s. 280; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 125.

¹⁶ Można to dostrzec na fotografiach, zamieszczonych np. na stronie internetowej, zob.: AG i AP Atys, 2004. *Sycz i Kucharski zdobywają złoto - zdjęcie. Ateny 2004* [on line]. Ostatnia aktualizacja: 2004-08-22. [Pozyskano: 2005-12-14]. Dostępny w Internecie: <<http://sport.gazeta.pl/ateny5,56701,2242552.html>>.

¹⁷ Symbolika liścia palmy wywodzi się z tradycji starożytnego Rzymu (palma rzymskim symbolem zwycięstwa, por.: G. Ferguson, *Sings & Symbols in Christian Art*, London, Oxford, New York 1982, s. 36).

¹⁸ Por.: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2005 [redakcja: K. Dynarski, M. Przybył, red. nauk.: A. Janowski i in.], s. 1410, z innymi publikacjami: Thompson, Griswold, *op.cit.*, s. 26; Kopaliński, *Słownik mitów*, s. 821; Kopaliński, *Słownik symboli*, s. 299-300; Ferguson, *op.cit.*, s. 36; M. Lurker, *Przeżycie symboli*, Kraków 1994, s. 336; J. Pick, *W świetle Biblii. Flora*, Pelplin 1998, s. 117; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, Warszawa 2001, s. 209; B. Szczepanowicz, *Atlas roślin biblijnych*, Kraków 2003, s. 26.

¹⁹ Słabo widlasto rozgałęziony pień mają jedynie palmy z rodzaju *Hyphaena* - np. po rozdłonym pniu i wachlarzowatych liściach można rozpoznać *H. thebaica* na malowidłach ściennych z grobowców egipskich, zob.: *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe...*, t. 2, s. 509; P. Hobhouse, *Historia ogrodów*, Warszawa 2005, s. 26.

²⁰ Za młodu blaszka takiego liścia jest jednolita i złożona „w harmonijkę”. W miarę przystania na długość osi liścia blaszka dzieli się na wąskie odcinki, ustawione po obu stronach osi.

Liść przypomina wyglądem pióro, a jego blaszka „rozdziiera się” na wiele oddzielonych od siebie odcinków, dlatego jest określane jako pierzasty.

²¹ Nazwa *Phoenix* jest odniesieniem do legendy o feniksie - ognistym ptaku, żyjącym ponoć w Etiopii, zob.: Kopański, *Słownik mitów...*, s. 278; *Encyklopedia biologiczna*, t. 2, s. 336, hasło: *daktylowiec*.

²² Por.: Österreicher-Mollwo, *op.cit.*, s. 116.

²³ *Mansfeld's encyclopedia*, t. 5, s. 2759.

²⁴ Podbielkowski, *op.cit.*, s. 240; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 92.

²⁵ A. Unterman, *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*, Warszawa 1994, s. 182; D. Darom, *Najpiękniejsze rośliny Ziemi Świętej*, Herzlia [b.r.], s. 4.

²⁶ Kopański, *Słownik symboli*, s. 300; *Encyklopedia sztuki starożytnej*, red. A. Derwojedowa, A. Dulewicz, B. Grochala, Warszawa 1998, s. 452.

²⁷ Por.: E. Jastrzębowska, *Antyk w Zamku Królewskim w Warszawie*, Warszawa 1993, s. 80. Oprócz fryzu z Gabinetu Monarchów Europejskich jako przykład palmy Jastrzębowska podaje także ornament w Sali Wielkiej, jednak w tym wypadku mamy do czynienia z dwoma typami stylizowanych liści pierzastych: większe są wyraźnie pierzasto wcinane i należą do akantu, natomiast mniejsze trudno jednoznacznie zidentyfikować (choć z pewnością są to również liście pierzaste, nie wachlarzowate).

²⁸ Por. np. *Flora Europaea*, red. V. H. Heywood, S. L. Jury, t. 5 [CD-ROM], Cambridge 2001, s. 267-268.

²⁹ W porównaniu z innymi przedstawicielami rodziny palm karlatka niska jest gatunkiem odpornym na obniżone temperatury - znosi chłody do kilku stopni powyżej 0°C, zob.: Everett, *op.cit.*, t. 3, s. 715; *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe*, t. 2, s. 500-501; Heywood, Jury, *loc.cit.*

³⁰ S. M. Walters, A. Brady, C. D. Brickell, J. Cullen, P. S. Green, J. Lewis, V. A. Matthews, D. A. Webb, P. F. Yeo, J. C. M. Alexander (red.), *The european garden flora*, t. 2, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1984, s. 67; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 521.

³¹ Thompson, Griswold, *op.cit.*, s. 26; Hobhouse, *op.cit.*, s. 26.

³² Podbielkowski, *op.cit.*, s. 520; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 185; *Mansfeld's encyclopedia*, t. 5, s. 2754.

³³ Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, tłum. K. Kumaniecki, Warszawa 1956, s. 61.

³⁴ Hegi, *op.cit.*, t. 6, cz. 1 (München 1946), s. 177; Everett, *op.cit.*, t. 1, s. 21.

³⁵ Hegi, *op.cit.*, t. 6, cz. 1, *loc.cit.*; Thompson, Griswold, *op.cit.*, s. 14; Everett, *op.cit.*, t. 1, s. 21; Hobhouse, *op.cit.*, s. 36; *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe*, t. 2, s. 254.

³⁶ *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe*, t. 2, *loc.cit.*

³⁷ O. Polunin, *Flowers of Greece and the Balkans. A field guide*, Oxford, New York, Tokyo 1997, s. 422; *The european garden flora*, t. 6, s. 365.

³⁸ Akant miękki i akant klujący występują powszechnie na terenie Grecji - *The european garden flora*, t. 6, *loc.cit.*; Polunin, *op.cit.*, s. 422.

³⁹ Warto zaznaczyć, że akanty rosnące w ogrodach wykazują cechy pośrednie pomiędzy trzema wymienionymi gatunkami - prawdopodobnie w uprawie są mieszańce, zob.: *The european garden flora*, t. 6, s. 365.

⁴⁰ Np. labry otaczające tarczę herbową to przekształcone liście akantu, zob.: *Encyklopedia biologiczna*, t. 1, s. 55, hasło: *akant*. Motyw liści akantu był różnorodnie wykorzystywany, zob. np. Goody, *op.cit.*, s. 50-51, 132, 134.

⁴¹ Jastrzębowska, *loc.cit.*

⁴² Nazwy „winogrono” i „winne grono” są z punktu widzenia botanika niewłaściwe (zob.: Podbielkowski, *op.cit.*, s. 229). Grono to typ kwiatostanu posiadającego długą oś główną, z której wyrastają szypułki kwiatów - taki kwiatostan tworzą np. szafirki i hiacynty. Natomiast u winorośli powstaje wiecha: z długiej osi głównej wyrastają wielokrotnie rozgałęzione osie boczne, a na ich końcach są osadzone szypułki z kwiatami (które przekształcają się w owoce) - taki kwiatostan zazwyczaj zwręza się ku szczytowi i ma dość nieregularny zarys.

⁴³ Liście winorośli właściwej są bardzo zmienne w kształcie - różne odmiany uprawne różnią się liczbą wcięć (blaszka liściowa może mieć 3 lub 5 klap różnej długości) oraz wielkością i kształtem zatoki u podstawy blaszki.

⁴⁴ Por.: *Ogród. Forma, symbol, marzenie*, red. M. Szafrąńska, Warszawa 1998, s. 170.

⁴⁵ O zapachu kwiatów winorośli pisał Pliniusz, zob.: *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe*, t. 1, s. 376.

⁴⁶ Pick, *op.cit.*, s. 161 i 176; Szczepanowicz, *op.cit.*, s. 29 i 262.

⁴⁷ Początki uprawy winorośli są datowane na 6 do 5 tys. lat p.n.e., zob.: Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 516; *Mansfeld's encyclopedia*, t. 3, s. 1161.

⁴⁸ Spośród ok. 5 tys. odmian uprawnych winorośli właściwej (zob.: *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe*, t. 1, s. 376) większość pochodzi od podgatunku kaukaskiego (*Vitis vinifera* subsp. *caucasica* Vavilov), występującego w południowo-wschodniej Europie, na Kaukazie oraz w Azji Mniejszej i Środkowej - *loc.cit.*; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 516.

⁴⁹ Zob. np.: Hegi, *op.cit.*, t. 5, cz. 1 (München 1986), s. 414; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 229-231; *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe*, t. 1, s. 376-377; *Mansfeld's encyclopedia*, t. 3, s. 1161; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 516-517.

⁵⁰ *Mansfeld's encyclopedia*, t. 2, s. 965.

⁵¹ Owoc granatu to jagoda pozorna, a okrywa na nasionach to osnówka (przekształcona zewnętrzna warstwa okrywy nasiennej). Nasiona granatowca z osnówkami są bardzo podobne do kamieni półszlachetnych, nazywanych również granatami, zob.: M. I. Macioti, *Mity i magie ziół*, Kraków 1998, s. 173.

⁵² Nowiński, *op.cit.*, s. 84; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 221; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 136-137.

⁵³ Słowo „granat” oznacza także barwne sukno 1 ciemnoniebieski kolor. Oba znaczenia nie mają jednak związku z owocem granatowca, lecz pochodzą od łac. *grana*, czyli: „ziarna”, por. np. *Słownik wyrazów obcych PWN. Wydanie nowe*, red. E. Sobol, Warszawa 1995, s. 402-403.

⁵⁴ Everett, *op.cit.*, t. 8, s. 2851.

⁵⁵ G. Hegi, *Illustrierte Flora von Mitteleuropa*, t. 5, cz. 2, München 1965, s. 765; Nowiński, *op.cit.*, s. 85; Kopalński, *Słownik symboli.*, s. 103 i 105; *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe.*, t. 1, s. 292.

⁵⁶ Pieniążek, Pieniążek, *op.cit.*, s. 130; *Wielka Encyklopedia Przyrody. Rośliny kwiatowe.*, t. 1, s. 292.

⁵⁷ Por.: *Ogród. Forma.*, *loc.cit.*

⁵⁸ Sercowata podstawa blaszki liściowej jest szeroka i tworzy dwie wypukłości (ogonek jest osadzony we wgłębieniu między tymi wypukłościami), podczas gdy blaszka liścia klinowatego łagodnie zwęża się ku ogonkowi (jej brzegi zbiegają się pod kątem ostrym), por.: E. Kupidłowska, B. Sudnik-Wójcikowska, *Terminy i pojęcia botaniczne*, Warszawa 1997, s. 105 - rycina.

⁵⁹ Np. Kopalński, *Słownik mitów.*, s. 1220.

⁶⁰ „Orzeszki” piniowe to duże nasiona (do 2 cm długości) w twardej okrywie nasiennej, ze szczytkowymi skrzydełkami lotnymi, zob.: *Gustav Hegi Illustrierte Flora von Mitteleuropa*, red. K. U. Kramer, t. 1, cz. 1, Berlin, Hamburg 1984, s. 74; Podbielkowski, *op.cit.*, s. 213; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 362-363.

⁶¹ Nasiona pini stanowią m.in. główny składnik prawdziwego marcepanu, zob.: Pieniążek, Pieniążek, *op.cit.*, s. 257; *Mansfeld's encyclopedia*, t. 1, s. 65.

⁶² W. Seneta, *Drzewa i krzewy iglaste*, Warszawa 1981, s. 414; W. Seneta, J. Dolatowski, *Dendrologia*, Warszawa 1997, s. 59.

⁶³ Karczoch hiszpański występuje naturalnie w południowej Europie i północnej Afryce, a karczoch zwyczajny jest prawdopodobnie uprawną formą kardów, zob.: G. Hegi, *Illustrierte Flora von Mitteleuropa*, t. 6, cz. 2, München 1946, s. 924; Nowiński, *op.cit.*, s. 168; *The european garden flora.*, t. 6, s. 524. Niektórzy botanicy uznają, że uprawiane karda i karczochy to dwie grupy odmian, które należy zaliczyć do tego samego gatunku, zob.: *Mansfeld's encyclopedia*, t. 4, s. 2040.

⁶⁴ Etiolacja polega na uprawie roślin w warunkach niedoboru światła. Wypłonione bez światła pędy mają bladeżółty kolor (wynik zahamowania rozwoju ciałek zieleni - chloroplastów), są delikatniejsze i bardziej kruche, a w wielu wypadkach mają łagodniejszy smak (są pozbawione goryczki - np. cykorii), por.: Kupidłowska, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 230, hasło: *wypłonięcie*.

⁶⁵ Podbielkowski, *op.cit.*, s. 167-168 i 180-181; Podbielkowski, Sudnik-Wójcikowska, *op.cit.*, s. 182-183.

⁶⁶ Hegi, *op.cit.*, t. 6, cz. 2, s. 925.

⁶⁷ Są to gatunki, których zasięg naturalny obejmuje (przynajmniej częściowo) obszar śródziemnomorski lub odmiany uprawne powstałe na tym terenie.

⁶⁸ U nas najczęściej uprawia się *Acanthus longifolius* (lub jego mieszańca), zob.: *The european garden flora.*, t. 6, s. 365; J. Marcinkowski, *Byliny ogrodowe*, Warszawa 2002, s. 126.

SUMMARY

This article addresses the problems faced when identifying plants depicted in decorative motifs based on selected examples to be found in the exhibition rooms of the Royal Castle in Warsaw.

The sweet bay (*Laurus nobilis* L.) most frequently appears in decorative motifs in the form of a branch bearing leaves, or garlands and wreaths made of leaves and fruits. A very realistic depiction of this plant can be found on the appliques in the shape of laurel branches bearing fruit, which are located in the Knights' Hall. Here the leathery leaves with their slightly protruding veins and wavy margins are beautifully depicted (see illus. 1 and 2), as are the spherical fruit on their short stalks. Numerous and easily discernible motifs of the fruit bearing laurel also appear in the King's Bedchamber (illus. 3) and the Council Chamber and the Marble Room.

Despite the considerable differences between the morphological form of the olive (*Olea europaea* L.) and the *Laurus nobilis* (see illus. 1 and 4), the decorative motifs which are based on these plants are sometimes very similar. A good example is the finial applied to the throne in the New Audience Chamber (see illus. 5 and 6). However, on the trophies decorating the doors which separate the Great Antechamber and the Concert Hall, the artist has clearly emphasized the features that make the two plants distinctive, thus making it possible to distinguish them decisively (the leaves of the *Olea europaea* are more slender, they have flat margins, and the fruit are larger and longer).

The prototype for the stylized pinnate palm leaves - which appear on decorative motifs is most probably the date palm (*Phoenix dactylifera* L.) - the best known representative of the palm family in Europe (illus. 7). The Castle contains many examples of the pinnate leaves of the palm - e.g. the figure of Peace holding a leaf in the Great Antechamber and in the Marble Room, and the leaves held by the allegorical figures on the walls of the Conference Hall or applied to the finials of the frames of the paintings in Stanislaw August's collection and the crowns decorated with stylized palm leaves above the doors in the Marble Room (illus. 8). The palmette motif also derives from the palm, but in this case it is based on the fan-shaped leaf of the dwarf fan palm (*Chamaerops humilis* L.) - the only indigenous palm in Europe (illus. 9). This ornament repeats itself throughout the Royal Castle, rhythmically, in rows - in the gilded mouldings in the Conference Hall.

It is possible to identify the plant motifs which ornament the capitals of the Corinthian columns thanks to a work by Vitruvius entitled *De Architectura*, Volume X - these being stylized acanthus leaves. The inspiration for these architectural motifs was most probably the bear's breech (*Acanthus mollis* L.) (illus. 10), and possibly other species too: i.e. the *Acanthus spinosus* L. and *Acanthus longifolius* (A. *hungaricus*). However due to the exaggerated stylization, it is virtually impossible to establish the species affiliation of the leaves

depicted on the capitals in the Hall of the Crown's Horse Guards (illus. 11), the Small Chapel and the Great Antechamber of the Royal Castle.

The likenesses of the grape vine (*Vitis vinifera* L.) are easily recognizable due to their characteristic fruit. Examples can be found in the decoration of the Mantle Clock in the Canaletto Room and the pedestals of the candelabras in the Great Antechamber (illus. 12).

The fruit of the pomegranate (*Punica granatum* L.), as the prototype of one of the royal insignia ("the royal orb"), has its own special place in the rooms of the Royal Castle in Warsaw. Depictions of cracked pomegranate fruits with their seeds visible, are easily discernible in the Flemish cordovan fabrics dating from the second half of the 18th century and on the candelabras in the Council Chamber and the Great Antechamber (illus. 13). In the latter, the placement of the fruit, the protruding, and wide-open calyx and the fact that it is impossible to ascertain the size of the fruit mean that the pomegranates depicted on the candelabras could be confused with poppy capsules. However, because of the way in which the fruit is opening, there is no doubt that the plants represent ripe pomegranates (see illus. 14 and 15).

The egg-shaped decorative elements could derive from various plants. The motif of the Italian stone pine cone (*Pinus pinea* L.) - (see illus. 16) - decorates the pedestal of the candelabra in the Council Chamber and in the Great Antechamber (regularly arranged, hexagonal, protruding scales), and also the

urn housing the fire irons in the Old Audience Chamber (see illus. 17). However, the motif which crowns the Gugenmus Clock (the Old Audience Chamber) is the stylized inflorescence of the globe artichoke (*Cynara scolymus* L.) (see illus. 18 and 19) - the bracts covering the inflorescence are large, rounded at the top (and lie flat up against the inflorescence). Under the tops of four wall tables (originating from the 18th century and which were part of the original furnishings of the Castle and still stand in the Old Audience Chamber - illus. 20) the inflorescence with bracts which are more pointed at the top can be seen - probably *C. scolymus* (however the cardoon *C. cardunculus* also has pointed bracts - see illus. 21).

The stylization makes it difficult to recognize the plants which appear in the decorative motifs (the forms have been simplified due to their decorative function) and also the depictions are fragmentary. Decorations frequently contain only some parts of the plant (e.g. the leaves, fruit or cones). The colours are not natural (e.g. in the case of gilded motifs) and the proportions of particular organs of the plant are not true to life. The identification of the plants discussed has to be based on arguments resulting from cultural conventions.

The reference to ancient patterns - which is typical of Classicism - also concerns the choice of decorative plant motifs used because the majority of the plants recognized are species originating from the Mediterranean region which have been cultivated since ancient times.